

„OPERA DE ARTĂ FĂRĂ AUTOR”. O PERSPECTIVĂ FOUCAULDIANĂ ASUPRA IDEII DE AUTOCREAȚIE ÎN OPERA LUI NIETZSCHE

DANIEL NICA

“The Art Work Without an Author”. A Foucauldian Perspective on the Idea of Self-Creation in Nietzsche’s Works. In this paper I would like to give a brief account of self-creation in Nietzsche’s work, by employing some of Michel Foucault’s ideas. For Nietzsche, life should be lived like “a work of art without an author”. This phrase may sound strange at first, but it makes sense if we take a look at Foucault analysis on authorship. The author is not something given, a transcendental and external agent, but something that emerges in the process of writing. In the same way, the subject is not an autonomous and absolute entity, but something that emerges in the process of subjectivation. If we understand this, then we can move forward to investigate some of Nietzsche’s most famous, yet intriguing concepts. Assuming this new account of the subject, ideas like “become who you are”, the dichotomy “master/slave”, “eternal recurrence of the same” etc. will bear new meanings that can give new answers to the old question: “How should one live?”

Keywords: Nietzsche, Foucault, hermeneutics, self-creation, author.

În această lucrare, îmi propun să schițez un proiect hermeneutic asupra filosofiei lui Friedrich Nietzsche, pe care o voi interpreta sub auspiciile conceptului de autocreație. Acest demers hermeneutic se va sprijini pe analiza elaborată de Michel Foucault asupra noțiunii moderne de „autor” și pe sugestiile sale privind reconfigurarea subiectului, sugestii făcute în cursurile sale ținute la Collège de France, precum și în alte texte ale sale.

Interpretarea pe care o propun pornește de la identificarea rolului jucat de Nietzsche în dezintegrarea ideii de *sine* substanțial. Filosoful german pretinde că imaginea clasică a subiectului este o ficțiune. Sufletul platonician care contemplă Ideile, sufletul-chip divin al teologiei creștine sau subiectul cugetător al lui Descartes sunt – pentru Nietzsche – simple mistificări clădite pe noțiunile de „veșnicie” și „obiectivitate”. Presupoziția comună a acestor concepții este că sinele are o existență substanțială determinată de câteva proprietăți tari precum raționalitatea, imuabilitatea și capacitatea de acțiune autonomă (aceasta din urmă fiind ceea ce literatura etică de limbă engleză numește „agency”). Toate acreditează ideea că există un substrat ontologic al realității umane, care îi conferă individului o

identitate fermă și o esență unitară. „Dar un asemenea substrat nu există – pretinde Nietzsche – după cum nu există nimic în spatele actului, efectului, devenirii; «făptuitorul» este doar imaginat alături de acțiune, acțiunea este totul” (*Genealogia moralei* I, 13)¹. Ceea ce Nietzsche vrea să sublinieze este că omul nu trebuie privit ca un agent de sine stătător, izvor absolut al acțiunii, după modelul lui Dumnezeu, care este izvor absolut al creației. Lumea nu este o colecție de „primi mișcători” sau de dumnezei în miniatură, ci un flux permanent în care omul nu poate revendica o poziție demiurgică față de faptele sale.

Trebuie subliniat faptul că Nietzsche nu susține o teză absurdă precum aceea că omul nu este deloc autorul faptelor sale sau că acțiunea constituie o „entitate” anterioară individului. Ideea sa este că toți suntem prinși într-o uriașă rețea de contingente istorice și nu există nicio conștiință atemporală, niciun subiect absolut, care să subziste în spatele deciziilor și acțiunilor noastre. Individul uman nu este altceva decât o rețea de contingente, o agregare de impulsuri aflate într-o perpetuă înfruntare. Așadar, Nietzsche vorbește despre o rețea de întâmplări (omul) prinsă înăuntrul altei rețele de întâmplări (lumea). Toate aceste țesături de contingente, care sunt viețile și lumea noastră, sunt expresii ale *voinței de putere*, o forță impersonală, fără finalitate și fără posesor, care se vădește prin fiecare atom de materie al universului. Voința de putere nu este – așa cum s-ar crede la prima vedere – o proprietate a voinței psihologice, ci mai degrabă o activitate de (re)configurare permanentă a tuturor lucrurilor care există în lume². Nietzsche alungă din start conceptul psihologic de voință (*Voința de putere*, §692)³ și pretinde că voința de putere nu este ceea ce ai, ci ceea ce ești. De fapt, totul este voință de putere⁴: lumea ca atare și noi odată cu ea suntem doar expresii ale acestei uriașe activități de interconectare (*VP*, §1067). În fond, ceea ce sugerează Nietzsche este că lucrurile nu au o esență fixă, ci se află într-o continuă relație, mișcare și prefacere, ce refuză lumii o consistență veritabilă.

După mai bine de două milenii de metafizică, în care „Ființa” a stat în centrul reflecției filosofice, Nietzsche angajează o viziune radical diferită, în care fluxul detronează stabilitatea, iar *devenirea* revendică poziția privilegiată a *ființei*.

¹ Pentru *Genealogia moralei*, prescurtată de aici înainte *GM*, am folosit următoarea ediție: Fr. Nietzsche, *Știința voioasă*, trad. L. Miclescu, tr. versurilor de S. Dănilă. *Genealogia moralei*, trad. L. Miclescu, tr. din latină și greacă de T. Costa. *Amurgul idolilor*, trad. Al. Șahighian. București, Editura Humanitas, 1994.

² A. Nehamas, *Nietzsche, Life as Literature*, Cambridge, Massachusetts, London, Harvard University Press, 1985, p. 25.

³ Pentru *Voința de putere*, prescurtată de aici înainte *VP*, am folosit ediția: Fr. Nietzsche, *The Will to Power*, trad. W. Kaufmann, New York, Vintage Books, 1968.

⁴ Dar cu toate că Nietzsche pretinde că „totul este voință de putere”, el nu dorește să afirme o teză metafizică. Adică el nu încearcă să spună că voința de putere reprezintă un temei ontologic al lumii. Cu toate că uneori se proclamă „naturalist”, Nietzsche nu face o teorie fizică și nu angajează o viziune cosmologică. Dimpotrivă, el încearcă să arate că orice perspectivă cosmologico-metafizică este înșelătoare, din moment ce ne aflăm într-un univers guvernat de fluiditate.

Realitatea este *relație* și nimic nu are o identitate în afara acestui joc de înlănțuiri accidentale. „Proprietățile unui lucru sunt efecte asupra altor «lucruri»: dacă înlăturăm celelalte «lucruri», atunci lucrul nu mai are proprietăți, nu există niciun lucru fără alte lucruri, adică nu există lucru-în-sine” (VP, §557). Pentru Nietzsche, lumea nu poate fi gândită ca un conglomerat de existențe de sine stătătoare, ci numai ca un sistem de relații și diferențe. La fel ca în cazul lingvisticii saussuriene, unde cuvintele nu au înțeles autonom, ci numai în legătură cu alte cuvinte, așa și pentru Nietzsche, lucrurile nu au o esență autonomă, ci numai în relație cu celelalte lucruri⁵. De aceea, am putea spune că, în sens larg, voința de putere trebuie înțeleasă ca un permanent joc de forțe, impulsuri și energii care guvernează lumea și care face ca „un lucru să fie suma efectelor sale” (VP, §551).

VIATA CA „OPERĂ DE ARTĂ FĂRĂ AUTOR”. PROBLEMA AUTORULUI ȘI A SUBIECTULUI LA FOUCAULT

Dacă un lucru este suma efectelor sale, atunci înseamnă că omul este suma acțiunilor sale, căci „efectele” unui individ sunt tocmai hotărârile, gândurile și faptele sale. Identitatea lui înseamnă modul în care se concepe pe sine și, mai ales, acțiunile pe care le face în lumina acestei luări în primire a propriei vieți. Tocmai am folosit termenul „identitate”; însă nu trebuie să ne lăsăm înșelați de acest cuvânt. Nietzsche nu crede în conceptul tradițional de „identitate”, gândit parcă după modelul divinității care spune: „Eu sunt Cel Ce sunt” (Ieș. 3:14). Dacă lumea este un flux nesfârșit de senzații și impulsuri, atunci nimic nu este ceea ce este. Nu la modul etern, necesar și definitiv. Pentru Nietzsche, nu există nici adevăruri obiective și nici esențe absolute. Într-un eseu nepublicat, el pretinde că adevărul este doar o „armată mobilă de metafore” și cred că în același fel trebuie privit și conceptul de „esență” sau cel de „identitate”. Iar dacă realitatea este marcată de contingentă și devenire, atunci „identitatea” devine numele unei cristalizări fragile. Dar cu toate că lucrurile au un caracter contingent, în cazul omului, trecerea dintr-un registru identitar într-altul este cât se poate de dificilă. În linii mari, Nietzsche presupune că există două categorii identitare sau, mai exact, două modalități prin care omul ajunge să capete o alcătuire. Prima este aceea a *obediinței* față de sistemul de valori și reguli sociale. Prin supunere, omul se constituie pe sine ca „sclav”, ca suflet înlănțuit în matca valorilor primite de-a gata. Nietzsche pretinde că societatea este un „atelier întunecat” de „fabricare a idealurilor” (GM I, 14); de aceea, conformarea la regulile omologate este un semn al slăbiciunii, nu al responsabilității veritabile. Iar dacă omul este suma acțiunilor sale, atunci „sclavul” este suma tuturor supunerilor sale, adică a atitudinilor modelate de un sistem de idei îmbrățișate necritic. Cealaltă modalitate a devenirii umane este aceea a creației

⁵ A. Nehamas, *op.cit.*, p. 83.

de sine, proprie „spiritelor libere” (*freie Geister*). Un astfel de individ nu primește o identitate, ci își construiește singur una. Acesta este „stăpânul”, cel care creează valori și care, în felul acesta, se creează pe sine însuși. Năzuința sa este spiritualizarea existenței prin instituirea unui gust propriu și a unor semnificații personale. Contrar unei înțelegeri frecvente și superficiale, „stăpânul” nietzscheean nu este bruta care seamănă violență în jur, ci creatorul de valori. Exemplele preferate ale lui Nietzsche sunt mai degrabă artiștii decât războinicii... Oameni care produc opere de artă și care, în modul acesta, fac din viața lor o operă de artă.

Pentru Nietzsche, lumea însăși este „o operă de artă care se naște pe sine” (*VP* §796), iar omul trebuie să-și trăiască viața ca „o operă de artă fără un autor”. Operă fără autor? Însă această sintagmă nu poate fi acceptată cu ușurință, căci presuposițiile ei sfidează unele dintre cele mai puternice intuiții pe care le avem cu privire la procesul și mecanismele creației. Cum e posibil să vorbești de un artefact în lipsa artizanului care i-a dat naștere? Experiența ne arată că nu există efecte fără cauze și nici produse fără producători. Iar istoria culturii occidentale este, în ultimă instanță, o listă de nume, adică de autori.

Dar ce este, în fond, un autor? Această întrebare și-a pus-o și Michel Foucault în cadrul unei prelegeri susținute la Societatea Franceză de Filosofie. În cadrul acestei conferințe, gânditorul francez observa că noțiunea de „autor”, în felul în care o concepem noi astăzi⁶, este un produs istoric destul de nou pe piața ideilor occidentale. Această noțiune apare la începutul secolului al XVIII și se manifestă în strânsă legătură cu sistemul juridic al acelor vremuri. Una dintre funcțiile acestui concept era de a le atribui scriitorilor răspundere penală și de a preveni, astfel, eventualele derapaje și transgresiuni comise în textele lor⁷. (De remarcat că tot în această perioadă apare și noțiunea de *copyright*, „drepturile de autor”. Și este interesant de observat maniera în care un „drept”, aparent nobil, funcționează mai mult ca o limită decât ca un privilegiu.) Așadar, „autorul” nu este *cineva*, cât mai degrabă *ceva*; mai exact, o funcție. Una dintre caracteristicile „funcției-autor” este aceea a *atribuirii* de răspundere în fața sistemului legal. (O altă concluzie a lui Foucault a fost aceea că noțiunea de „autor” este expresia spaimei noastre de polisemie. „Autorul nu precede opera; el este un anumit principiu funcțional prin care, în cultura noastră, noi delimităm, excludem și selectăm [...] Autorul este figura ideologică prin care arătăm cât de mult ne temem de proliferarea sensului”⁸.)

⁶ Așa cum ni-l reprezentăm noi astăzi, autorul și, în special, autorul de literatură trebuie să fie o persoană identificabilă, să aibă – cu alte cuvinte – un anumit „chip”. Această tendință este una modernă. Până în modernitate, doar producțiile științifice trebuiau să aparțină unui autor, adică unei „autorități”, literatura fiind scutită de etichete auctoriale. Însă la sfârșitul secolului al XVII-lea, începutul secolului al XVIII-lea, situația se inversează. Știința începe să se anonimizeze, iar literatura trebuie să fie neapărat atribuită cuiva. După cum remarcă Foucault, omul modern nu poate suporta anonimitatea unui autor de literatură decât ca pe o enigmă.

⁷ M. Foucault, „What is an Author?”, în P. Rabinow (ed.), *The Foucault Reader. An Introduction to Michel Foucault*. New York, Penguin Books, 1984, p. 113.

⁸ *Ibidem*, p. 119.

Operă fără autor? Dar nu cumva o astfel de imagine contrazice toate intuițiile pe care le avem despre relația strânsă dintre viața și opera unui creator? E adevărat că există o certă înrudire între biografie și bibliografie, însă Foucault sugerează că miza acestei înrudiri este înțeleasă pe dos. Misterul creației rezidă mai ales în maniera prin care opera îl prefăce pe artist, nu doar în modul prin care autorul făurește o operă. Opera nu este o secreție a autorului... Sau – în cuvintele lui Foucault – „autorul nu precede opera”⁹. Comentând reflecțiile foucauldiane despre subiectivitate, Giorgio Agamben spunea, într-unul din cursurile sale de la European Graduate School, că un scriitor care nu se lasă schimbat în procesul scrierii este un scriitor prost. Mesajul este că autorul nu se află într-o poziție exterioară și preexistentă în raport cu opera sa. Mai degrabă, autorul este ceea ce emerge în procesul scrierii. La fel trebuie înțeleasă și ideea lui Foucault, care, în această direcție, îl urmează îndeaproape pe Nietzsche. Nu există autor absolut, după cum nu există nici subiect absolut. Într-un interviu din 1982, gânditorul francez făcea o mărturisire memorabilă: „Nu simt că e necesar să știu ce sunt. Principalul interes în viață și operă este să devii cineva care nu erai la început.”¹⁰

Cam același lucru îl dorește și Nietzsche, chiar dacă ideile sale nu sunt formulate atât de limpede. A te crea pe tine însuși înseamnă a face din viața ta o operă de artă fără autor. Aceasta înseamnă că sinele este imanent actului de creație, este chiar actul însuși. Subiectul nu este altceva decât *procesul* subiectivării. Autorul sau subiectul nu reprezintă un dat autonom, ci o invenție, adică o miză (*VP* §481). Creând ceva, eu mă constituie de fapt pe mine însumi. Iar relația pe care o am cu mine nu este altceva decât sinele însuși. Agamben spune că putem înțelege această relație ca un soi de „chiasm creativ”, adică ceva de genul „făci și – în același timp – ești făcut”. Doar în acest fel capătă sens și strania afirmație nietzscheeană, potrivit căreia „făptuitorul nu există” (*GM I*, 13). Acest „nu există” înseamnă că nu putem vorbi despre un agent independent, care „generează” acțiuni. Individul nu este obiect, ci relație. Altfel spus, omul nu este o matriță de gesturi, ci un *proces* permanent de autoconstituire. Nu contează cine suntem, important este ceea ce facem, adică ceea ce devenim. Căci indivizii se schimbă câte puțin cu fiecare acțiune pe care o fac și, într-un final, ajung să își elucideze identitatea prin instaurarea unei dominante a atitudinilor. Oamenii săvârșesc acte de curaj sau de lașitate, gesturi nobile sau josnice, până când realizează că unele dintre aceste acte sunt dominante și astfel devin curajoși sau lași, se înconjoară de noblețe sau se cufundă în josnicie. Ideea lui Nietzsche este că oamenii se definesc prin atitudinea lor față de viață și, în felul acesta, ei capătă o identitate.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Idem, „Truth, Power, Self”, în L. H. Martin *et al.* (eds). *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*, Amherst, MA, University of Massachusetts Press, 1988, p. 9.

AUTOCREAȚIA CA „ORIGINALITATE” ȘI „INVENȚIE”

Continuând cu problema creației de sine, aș vrea să subliniez că auto-constituirea nu este doar privilegiul „stăpânilor”, al oamenilor mari. Aceeași instabilitate identitară este caracteristică și oamenilor de rând, micilor membri ai „turmei” sociale. Nici ei nu sunt atât de încremeniți cum par la prima vedere. Ideea lui Nietzsche este că realitatea întreaga este marcată de aceeași variabilitate. Dacă totul este relație, atunci și sinele sclavului este tot relație. Și el se constituie pe sine însuși, dar nu în același fel cum o face stăpânul. Modul de constituire al sclavilor este unul reactiv, nu unul afirmativ. Ei nu participă activ la crearea identității. În cazul acestora, cristalizarea identității este un proces care vine din exteriorul lor. Ei îmbrățișează valorile unanim acceptate și nu sunt capabili să dea o semnificație personală vieții pe care o duc. De aceea, le și este atât de greu să evadeze din captivitatea lor identitară. Existența lor este scăldată în ceea ce Heidegger numește „impersonalul *se*”. Adică sclavii cred tot ceea ce *se* crede, gândesc așa cum *se* gândește, vorbesc așa cum *se* vorbește, acționează așa cum *se* acționează. Pe scurt, oamenii obișnuiți trăiesc așa cum *se* trăiește. Ei sunt cele mai cuminți produse ale laboratorului social sau, așa cum îi spune Nietzsche, ale „fabricii de idealuri” (*GMI*, 14).

La polul opus sunt spiritele libere, cei care au reușit să dea vieții un înțeles propriu. Ei sunt creatori de valori și, pe această cale, ei au devenit propriii lor stăpâni. Cu riscul de a mă repeta, stăpânii de care vorbește Nietzsche nu sunt niște brute, ci niște artiști; adică oamenii capabili să-și spiritualizeze viața, să se reinventeze permanent. Modul lor de raportare la valorile deja constituite este ruptura, nu continuitatea. Ei văd lucrurile altfel decât „mulțimea” și geniul lor constă în capacitatea de schimbare a perspectivei obișnuite. Din moment ce adevărul este o ficțiune, atunci nu poate exista un adevăr universal valabil, ci doar o infinitate de perspective (*VP* §481). Deosebirea dintre stăpân și sclav este că primul are forța de a-și impune propria perspectivă. Într-un anumit sens, stăpânul este un „nebun” sau un „ciudat”. El gândește anormal, vorbește anormal și se poartă anormal. Însă anormalitatea sa devine, cu timpul, normă pentru ceilalți și, în felul acesta, el este recunoscut ca „geniu”. Pentru a fi creator, nu e suficient să fii excentric; trebuie să ai în plus forța de a-i convinge pe ceilalți că trebuie să vadă lumea în felul tău. Genialitatea apare atunci când un vocabular „ciudat” devine vocabular legitim, când un obicei extravagant devine o modă atrăgătoare. În acest sens, Richard Rorty susține că „atunci când o obsesie privată produce o metaforă căreia noi îi putem găsi o utilitate, atunci vorbim mai degrabă despre geniu, decât despre excentricitate sau perversitate”¹¹.

¹¹ R. Rorty, *Ironie, contingență și solidaritate*, trad. S. Ștefanov, București: Editura ALL, 1998, p. 84

„Ce este originalitatea? *A vedea* ceva care nu poartă niciun nume, care nu poate fi încă denumit, cu toate că se află în văzul tuturor” (*Știința voioasă* §261)¹². Ceea ce Nietzsche vrea să spună este că originalitatea nu constă în descoperire, ci în invenție. Iar invenția este forma superioară a *interpretării*. Totul este interpretare în lume, nu există fapte brute (*VP* §481). Chiar și cele mai neutre întâmplări sunt în fond „interpretări”, ceea ce înseamnă că orice eveniment are deja încorporată o anumită valoare sau semnificație. Spre exemplu, stau la această masă și scriu. Aparent nimic mai banal. Dar eu nu stau lângă un corp geometric alcătuit din suprafețe plane și paralelipipedice, ci stau la un *birou*. Literele pe care le scriu nu sunt doar niște semne grafice de culoare neagră adăugate într-un spațiu alb; sunt *cuvinte* și *propoziții* ale limbii române. Iar locul în care sunt nu este un cub cu un anumit volum, ci este o *cameră*. Apelând la o celebră distincție heideggeriană, aș putea spune că viața mea nu se desfășoară în preajma unor *ființări-simplu-prezente*, ci a unor *ființări-la-îndemână*. Toate lucrurile din jurul meu sunt deja pre-semnificate, având un nume, o menire și o utilizare. Adică fiecare individ moștenește un canon de numire și întrebuițare a realității. De aceea, eu trăiesc într-un univers impregnat de semnificații, nu într-o realitate brută, dezbrăcată de sensuri. Chiar și celebra „lipsă de sens a vieții” este un sens, care indică o preocupare specială față de existență. De aceea, s-ar putea ca „faptele brute” să nu existe decât în lumea oamenilor de știință, nicidecum în viața noastră de zi cu zi. Atunci când îmi potolesc setea, eu beau *apă*, nu H₂O. Însă chiar și atomul pe care îl studiază omul de știință nu este doar un obiect neutru, ci reprezintă un interes *profesional*, prin care o persoană își exercită rolul social de *chimist* sau *fizician*. Prin urmare, tot ce mă înconjoară este *deja* interpretat.

Există însă momente în istorie când interpretărilor uzuale li se adaugă valori inedite. Până la „descoperirea” focului, acesta era interpretat ca o amenințare. Primul om care, în loc să se ferească de foc, și-a încălzit hrana, a fost un individ „original”. El a dat focului o nouă interpretare, adică o nouă *valoare*. Până în 1917, arta plastică nu putea fi gândită decât ca *elaborare* a unui produs. Iar un urinal era tot ce putea fi mai îndepărtat de noțiunea de „artă”. Însă din momentul în care Duchamp expune celebrul său urinal, intitulat *Fântâna*, istoria artei a cunoscut o revoluție uluitoare. În 2004, un juriu de cinci sute de experți și creatori de artă au desemnat *Fântâna* „cea mai influentă operă de artă a secolului XX”. Duchamp a luat ceea ce se afla în văzul tuturor, având o semnificație de la sine înțeleasă, și i-a dat o altă valoare. A adăugat o nouă interpretare, adică a inventat ceva. Pentru

¹² Pentru *Știința voioasă*, prescurtată de aici înainte *SV*, am folosit am folosit: Fr. Nietzsche, *Știința voioasă*, în Friedrich Nietzsche, *Știința voioasă*, trad. L. Miclescu, trad. versurilor de S. Dănilă. *Genealogia moralei*. trad. L. Miclescu, trad. din latină și greacă de T. Costa. *Amurgul idoloilor*, trad. Al. Șahighian. București, Editura Humanitas, 1994.

Nietzsche, orice mare creator este un inventator, ceea ce înseamnă: un interpret de geniu. În aceste condiții, am putea defini voința de putere ca „instinct hermeneutic”. Dacă, în sens larg, voința de putere este un joc universal de impulsuri și energii aflate în expansiune, în sens îngust, voința de putere este producție de sensuri. Artistul de geniu *este* voință de putere, deoarece el este capabil să elaboreze înțelesuri inedite. Iar ceea ce îi lipsește „omului de rând” este tocmai acest instinct care îl face să privească lumea cu alți ochi.

A DEVENI CEEA CE EȘTI

A interpreta înseamnă a crea valori noi. Iar creația de sine este cea mai înaltă formă a interpretării sau, altfel spus, autocreația înseamnă invenție de sine. Miza acestui proces de constituire a subiectului este *să devii ceea ce ești*: „Noi vrem să devenim ceea ce suntem, cei noi, cei unici, cei fără de asemănare, cei care-și sunt proprii legiutori, cei ce se creează pe sine!” (*SV* §335). A deveni cel care ești? Dar nu am stabilit deja că identitatea este o ficțiune? Dacă eu trebuie să devin ceea ce sunt, atunci s-ar părea că, la capătul procesului, mă așteaptă secretul ființei mele. Ceea ce înseamnă că *sinele* trebuie descoperit. Mai putem vorbi în acest caz de autocreație? Formularea lui Nietzsche este de o ambiguitate dezarmantă și pare să nu fie decât o contradicție în termeni.

Am putea înțelege parțial această expresie enigmatică făcând apel la Heidegger¹³, care spunea că, „pentru Nietzsche, ființa înseamnă devenire”. În aceste condiții, formula „devino ceea ce ești” nu ar mai fi înțeleasă ca o pledoarie pentru descoperirea de sine, ci ca un imperativ de a intensifica devenirea. „Omul trebuie să devină ceea ce este”, adică „omul trebuie să devină *devenire*”. Așadar, nu un apel adresat în direcția „ființei” tradiționale, ci o chemare la devenire, dar *o devenire conștientă*. Iar dacă realitatea este o înfruntare de energii și impulsuri, atunci exigența lui Nietzsche ar trebui înțeleasă mai întâi ca un îndemn la asumarea pluralității de instincte și afecte umane. La un prim nivel, idealul lui Nietzsche ne somează să recunoaștem diversitatea de voci lăuntrice care ne populează viața. Spre deosebire de aristotelism sau creștinism, care unifică ființa umană în jurul unor concepte precum „rațiunea” sau „sufletul”, Nietzsche nu crede într-o esență originară a omului. Subiectul înseamnă multiplicitate (*VP* §641) și una dintre sarcinile gândirii este să arate că omul nu are „un suflet nemuritor, ci multe suflete muritoare” (*Omenesc, prea omenesc*, §218)¹⁴.

¹³ M. Heidegger, *Nietzsche*, trad. D. Farrell Krel, New York, Harper & Row, p. 7.

¹⁴ Pentru *Omenesc, prea omenesc*, am folosit următoarea ediție: Fr. Nietzsche, *Călătorul și umbra sa. Omenesc, prea omenesc*, trad. O.-I. Petre, București, Editura Antet, 1996.

„Subiectul ca multiplicitate” înseamnă că suntem alcătuiți dintr-o varietate de impulsuri dificil de strâns laolaltă. Iar ideea lui Nietzsche este că oamenii nu sunt nimic atât timp cât sunt toate aceste instincte contradictorii (*VP* §108). În primă instanță, a fi „devenire conștientă” înseamnă a recunoaște că nu există un fel unic de a fi și că identitatea se dispersează într-o sumedenie de tendințe aflate în opoziție. Însă autocreația nu se oprește aici. Abia acesta este punctul de la care începe. Sarcina spiritelor libere este să unifice toate aceste impulsuri într-o atitudine coerentă. Supraomul profetizat de Nietzsche este cel care a reușit să integreze toate energiile paradoxale și să le dea o direcție unică, personală și armonioasă. Spre deosebire de Kant, care credea că omul ideal este cel care și-a înfrânt afectele cu ajutorul rațiunii (*IMM*, 4: 394–401), Nietzsche consideră că impulsurile constituie factorul crucial al invenției de sine. Legea pe care și-o dă stăpânul nu este porunca universală a sinelui transcendental, ci o lege particulară a instinctelor. O normă estetică mai degrabă. De aceea, rolul rațiunii nu mai este acela de a anihila afectivitatea, ci acela de a discrimina între instinctele creatoare (care intensifică viața) și cele pasive (care sugrumă energia vitală). Supraomul este cel care trăiește plinar, dând senzația că își „locuiește” cu eleganță corpul, că se simte „acasă” în viața lui. El este „aici”, adică este în întregime prezent în fiecare gest pe care îl face. Însă această potențare a vieții nu trebuie înțeleasă doar ca o amplificare a plăcerii de a trăi. Nu omul vicios, care îmbrățișează o viață de plăceri și este supus în întregime dorințelor, reprezintă modelul de stăpân la care se gândește Nietzsche. Simpla lăcomie de senzații este încă unul dintre modurile supunerii, aflându-se la un nivel *omenesc, prea omenesc*. Cel care se inventează pe sine este – să nu uităm – cel care creează valori, nu cel care se risipește nediferențiat în consumul de plăceri.

Așadar, unificarea energiilor nu se face în jurul plăcerilor dezordonate, ci în jurul unei tendințe creatoare. De aceea, procesul subiectivării ia forma unui proiect personal și conștient. Aceasta înseamnă că Supraomul este un om schimbat, nu un individ încremenit într-o stare anume. A te inventa pe tine însuși înseamnă a te modifica de o manieră radicală sau – pentru a relua formula foucauldiană – „a deveni altcineva decât erai la început”. Ceea ce înseamnă a te regăsi într-o nouă lumină, având un profil inedit. Iată motivul pentru care Zarathustra, eroul lui Nietzsche, afirmă că „unele suflete nu vor fi descoperite dacă nu vor fi mai întâi inventate” (*Așa grăit-a Zarathustra* I, 8). Adică invenția de sine este condiția necesară și suficientă pentru a putea să „descoperi” că ești altcineva decât ai fost inițial. La acest nivel, mai putem găsi încă o elucidare a enigmaticului îndemn al lui Nietzsche de a deveni ceea ce suntem. Ești ceea ce ești doar dacă identitatea ta a fost obținută în urma devenirii, a procesului. Nu poți spune că ești cineva sau ceva doar pentru că te-ai născut cu anumite trăsături sau pentru că viața te-a aruncat într-un joc de circumstanțe. Toate acestea nu sunt decât întâmplări. Ești cu adevărat cineva doar dacă ai *devenit* acel cineva. Identitatea nu are sens decât atunci când este câștigată prin auto-depășire. Altfel, nu este decât un alt produs al fabricii sociale.

Ideea de bază a acestui articol este împlinirea de sine trebuie înțeleasă ca desăvârșire *personală*. De aceea, armonizarea impulsurilor nu se face în baza unei rețete universale, ci numai printr-o decizie personală... Trebuie să ne găsim fiecare drumul nostru, așa cum Zarathustra și l-a găsit pe al său: „Aceasta este calea mea. Care este calea voastră?” (Z III, 11).

În aceste condiții, m-aș încumeta să definesc sinele ca un *puzzle* fără soluție. Să ne imaginăm un joc de *puzzle* care nu are desenată pe cutie imaginea finală, tabloul rezolvat. Într-o astfel de situație, toate micile piese par să fie niște fragmente incompatibile, care nu au fost gândite de vreun „arhitect” să se potrivească între ele... Piesele acestui joc sunt impulsurile noastre aflate într-o eternă înfruntare. Însă toate aceste energii, aparent ireconciliabile, capătă o alcătuire exemplară prin activitatea unui spirit liber. Iar sinele apare, în acest fel, ca o coagulare ordonată de contraste. Această unificare nu este posibilă ca un simplu abandon în fața instinctelor, ci doar în urma unei discipline drastice. De aceea, ar trebui să vorbim de o anumită asceză laică, al cărei țel individual este împlinirea de sine. Când discută despre autocreație, Nietzsche insistă asupra faptului că ea nu este posibilă fără disciplină. În acest sens, îl dă ca exemplu pe Goethe, care „s-a disciplinat pentru a deveni un întreg, s-a creat pe sine însuși” (*Amurgul idolilor* IX, 49)¹⁵.

AUTOCREAȚIA CA STILIZARE A VIEȚII

În ce constă această disciplină? „E nevoie de un singur lucru – spune Nietzsche – A conferi stil caracterului tău. Iată o artă majoră și rară! O exercită cel care vede în întregime tot ceea ce firea sa îi oferă ca puteri și slăbiciuni, pentru a le integra apoi unui plan artistic, până când fiecare dintre ele apare drept artă și rațiune, însăși slăbiciunea încântând privirea” (§V 290). Pentru Nietzsche, nu există calități și defecte obiective, ci numai configurări posibile ale trăsăturilor de caracter. Doar modul în care acestea se adună într-un întreg face posibilă aprecierea lor. De pildă, în cazul unei anumite persoane, lipsa de modestie poate fi indigerabilă, iar în cazul alteia, ar putea să ne pară simpatică. Evaluarea depinde de celelalte însușiri pe care le are individul, adică de caracterul său. Vorbim așadar de o anumită alcătuire și dispunere a trăsăturilor, de un dozaj subiectiv al exceselor și echilibrelor, de o structură particulară a impulsurilor. Iar caracterul puternic nu este cel care s-a configurat într-o manieră accidentală, ci în urma unei alegeri exprese, articulată într-un proces de stilizare personală. Faptul de a te stiliza este în sine o asceză, care marchează diferența dintre spiritele libere și indivizii obișnuiți. Creatorii își oferă o „lege proprie”, adică o serie de constrângeri private, în care ei

¹⁵ Pentru *Amurgul idolilor*, am folosit următoarea ediție: Fr. Nietzsche, *Știința voioasă*, trad. L. Micescu, trad. versurilor de S. Dănilă. *Genealogia moralei*. trad. L. Micescu, trad. din latină și greacă de T. Costa. *Amurgul idolilor*, trad. Al. Șahighian. București, Editura Humanitas, 1994.

găsesc nu povara obedienței, ci „bucuriile cele mai subtile”. De cealaltă parte, oamenii slabi sunt incapabili de a se disciplina singuri. Aceștia fie adoptă un cod impersonal de reguli și canoane, fie cedează în fața oricărui instinct. Ratarea lor poartă chipul neîmpăcării cu sine. Căci există o frustrare a „omului corect”, care trebuie să *respecte* o lege „obiectivă” pe care nu o poate internaliza până la capăt. Dar există și o frustrare a depravatului care nu înțelege rostul limitelor autoimpuse. Sau, după cum spune Nietzsche, „caracterele slabe, incapabile de stăpânirea de sine, sunt acelea care urăsc forțarea stilului” (§V §290). Și, așa cum am remarcat deja, capitularea nediferențiată în fața plăcerilor este tot o formă de sclavie. Concluzia este că obediența și depravarea sunt cei doi poli ai slăbiciunii de caracter, adică ai ratării.

A te stiliza înseamnă a-ți oferi o „lege proprie”. Nu un set de reguli universale, ci un principiu de armonizare a instinctelor năvălașe. Adică o modalitate de a te strânge laolaltă în jurul unei energii vitale. O energie unificatoare prin care ajungi să dai vieții o nouă semnificație: a vedea lumea cu alți ochi, a pune lucrurile sub o lumină diferită, a deveni capabil de o „interpretare” inedită. Aceasta abilitate nu se rezumă la producția de gânduri și idei originale; întâi de toate, trebuie să (te) simți altfel, să trăiești diferit. Nu e vorba despre o punere pe gânduri care se soldează cu noi perspective teoretice, ci mai degrabă despre asumarea și instaurarea unui nou gust. „Schimbarea gustului general – spune Nietzsche – este mai importantă decât cea a opiniilor; opiniile împreună cu toate dovezile, contestările și întreaga mascaradă intelectuală sunt numai simptome ale gustului modificat” (§V §39). În aceste condiții, ar trebui să recunoaștem că legea pe care și-o dă stăpânul nu este expresia unei investigații metafizice, ci a unei preferințe inovatoare. Nu doar un alt „adevăr” pe piața ficțiunilor, ci o intuiție diferită de care individul nu se rușinează absolut deloc. Vorbim în acest caz de un *curaj* al asumării convingerilor, de îndrăzneala suverană a celui care se află în răspăr cu majoritatea. Stăpânul sau marele creator este cel care se încumeta să fii altfel decât ceilalți...

ETERNA REÎNTOARCERE CA PROCEDURĂ DE EVALUARE A VIEȚII

Însă ajunși în acest punct, am putea să ne întrebăm care este rostul unui asemenea pariu, atât timp cât nu oricine poate să fie un „mare” creator. Merită să sfidezi lumea atunci când nu îți este dat să o schimbi? Cred că răspunsul la această întrebare constituie tocmai miza autocreației: chiar dacă nu reușești să fii un geniu, ai oricum ocazia să devii un creator. Creatorul propriului drum în viață. Când celelalte drumuri sunt produse ale atelierului social, faptul de a-ți construi o cale este în sine un câștig. În contextul actual, am putea înțelege invenția de sine ca una dintre ultimele redute ale libertății. Când societatea de consum produce în serie nenumărate identități artisanale, posibilitatea de a-ți plăsmui propria identitate reprezintă una dintre puținele salvări. Nu e obligatoriu să fii un creator desăvârșit

pentru a te feri de iluziile „fabricii de idealuri” și a-ți croi un stil propriu. Alternativa la producția de idoli recenți nu este neapărat Goethe, ci poate fi oricine alege drumul invenției de sine. Cu o condiție: omul trebuie să își dea seama că *el* nu există cu adevărat până când nu a *devenit* cel care este.

Dar de unde siguranța că alegerile tale sunt cu adevărat bune, că proiectul tău merită ieșirea din canoanele acceptate? Răspunsul lui Nietzsche la această întrebare trimite la celebra temă a *eternei reîntoarceri*. „Ce-ar fi dacă, într-o bună zi sau noapte, s-ar strecura un demon în singurătatea ta cea mai mare și ți-ar spune: «Viața asta, așa cum ai trăit-o și cum o trăiești și astăzi, va trebui s-o mai trăiești o dată și încă de nenumărate ori; și nu va fi nimic nou în ea, ci fiecare suferință și fiecare plăcere, fiecare gând și suspin și tot ceea ce este nespus de mic și de mare în viața ta, trebuie să ți se reîntoarcă, totul în aceeași înșiruire.» [...]” (§V §341). Pentru Nietzsche, eterna reîntoarcere nu este o altă viziune cosmologică printre altele de acest fel, ci reprezintă un adevărat test de evaluare a vieții. O procedură de verificare a drumului corect. Legea proprie, devenirea, marele stil, armonizarea impulsurilor, gustul schimbat – toate aceste exigențe (care de fapt sunt versanți ai aceleiași probleme a autocreației) trebuie filtrate prin intermediul unei întrebări aparent banale: ți-ai trăi la fel viața dacă ai ști că se va repeta de o infinitate de ori? Pe de o parte, avem o mulțime de frustrări datorate înnăbușirii instinctelor, iar pe de alta, o mulțime de remușcări născute din risipirile și neînfrânările noastre. O puzderie de regrete cauzate fie de lucrurile pe care le facem, fie de acelea de la care ne abținem. Pe moment le justificăm, spunându-ne „Doar de data aceasta!”. Cum ar fi să trăim la nesfârșit aceste regrete?

Din unghiul acestor interogații, filosofia lui Nietzsche pare a fi un răspuns la o altă întrebare pe care acesta nu o pune în mod direct: *Cum poți fi împăcat cu tine însuși fără a fi un ignorant?* Altfel spus, poți să fii oare fericit și conștient în același timp? Din punctul meu de vedere, ideea capitală a lui Nietzsche este aceea a fericirii lucide. El propune un mod de a dizolva ecuația *ignorance is bliss* prin asumarea unui proiect personal de autodepășire. Rezultatul este individul care, fără a fi un monument de suficiență, se simte bine în propria piele. Un om pentru care conștiința fericirii este fericire a conștiinței. Adică o persoană care, în amurgul vieții sale, se poate uita în urmă cu satisfacție și poate primi sfârșitul cu sufletul împăcat. Viața a fost cu adevărat *a lui* și toate experiențele trăite se intergrează într-o ordine plină de sens. E *ca și cum* i-a fost dat să trăiască în felul acela. Nietzsche nu crede în predestinație, dar, în textele sale, „necesitatea” devine o ficțiune utilă pentru ideea unei existențe împlinite și semnificative. Mesajul său este că omul care s-a creat pe sine însuși percepe trecutul ca o succesiune ordonată de evenimente. *Viața lui nu a fost trăită la întâmplare*. „Fiecare acțiune din trecutul său este o condiție necesară pentru ceea ce este el astăzi.”¹⁶ De aceea, la capătul unei astfel de vieți cu sens, el poate spune asemenea lui Zarathustra „Astfel am voit eu.” (Z II, 20).

¹⁶ A. Nehamas, *op. cit.*, p. 160.

BIBLIOGRAFIE

- Agamben, Giorgio, *The Process of the Subject in Michel Foucault*. Prelegere disponibilă la adresa <https://www.youtube.com/watch?v=ybkjIMDDmJo&list=PL-jpom5NXWKBmJZtgJ9E6rYDv6Y8VObZW>
- Foucault, Michel, „What is an Author?”, în P. Rabinow (ed.), *The Foucault Reader. An Introduction to Michel Foucault*. New York: Penguin Books, 1984.
- Foucault, Michel, „Truth, Power, Self”, în L. H. Martin *et al.* (eds). 1988. *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*, Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 1988.
- Foucault, Michel, *Hermeneutica subiectului*, trad. B. Ghiu, Iași: Editura Polirom, 2004.
- Heidegger, Martin, *Ființă și timp*, trad. G. Liiceanu și C. Cioabă, București: Editura Humanitas, 2003.
- Heidegger, Martin, *Nietzsche*. tr. D. Farrell Krel, New York: Harper & Row, 1979.
- Kant, Immanuel, *Întemeierea metafizicii moravurilor*, trad. F. Bogoiu, V. Mureșan, M. Ota, R. G. Pârvu; comentariu la *Întemeierea metafizicii moravurilor* de Valentin Mureșan, București: Editura Humanitas, 2007.
- Nehamas, Alexander, *Nietzsche, Life as Literature*, Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 1985.
- Nietzsche, Friedrich, *Știința voioasă*, trad. L. Micescu, trad. versurilor de S. Dănilă. *Genealogia moralei*, trad. L. Micescu, trad. din latină și greacă de T. Costa. *Amurgul idolilor*, trad. Al. Șahighian. București: Editura Humanitas, 1994.
- Nietzsche, Friedrich, *Călătorul și umbra sa. Omenesc, prea omenesc*, trad. O.-I. Petre, București: Editura Antet, 1996.
- Nietzsche, Friedrich, *The Will to Power*, trad. W. Kaufmann, New York: Vintage Books, 1968.
- Nietzsche, Friedrich, *Thus Spoke Zarathustra*, trad. G. Parkes, Oxford: Oxford World's Classics, 2005.
- Rorty, Richard, *Ironie, contingență și solidaritate*, trad. S. Ștefanov, București: Editura ALL, 1998.

Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/133675 „Inovare și dezvoltare în structurarea și reprezentarea cunoașterii prin burse doctorale și postdoctorale (IDSRC doc – postdoc)”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor umane 2007–2013.